

5. Gorbatjuk R. M. Teoretychni osnovy modeljuvannja systemy profesijnoi pidgotovky majbutnih inzheneriv-pedagogiv kompjuternogo profilju [Theoretical basis of modeling of training future engineers-teachers computer profile]. Pedagogichna osvita: teorija i praktyka, 2012. – Vol. 11. – pp. 184 – 190. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppo_2012_11_36 (accessed 21.03.2016)
6. Zaytseva O. B. Informatsionnaya kompetentnost uchitelya obrazovatelnoy oblasti «Tekhnologiya» [Information competence of teachers "Technology" educational area]. Pedagogika, 2004, no 4, pp. 17–23. (In Russ.).
7. Gershunsiy B. S. Filosofiya o brazovaniya dlya XXI veka [Philosophy of Education for the XXI century]. Moscow, “Sovershenstvo” Publ., 1998, 608 p. (In Russ.).
8. Brazhe T. G. Iz opyta razvitiya obshchey kultury uchitelya [From the experience of the general culture of the teacher], Pedagogika, 1993, no. 2, pp. 70–73. (In Russ.).
9. Polozhennja pro dystancijne navchannja [Regulations on Distance Learning]. Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13> (accessed 21.03.2016).
10. Kozlovska I. M. Teoretychni ta metodychni osnovy integracii znan uchniv profesijno-tehnichnoi shkoly. Diss, dokt. ped. nauk: spets. 13.00.04 «Theory and Methods of Professional Education» [Theoretical and methodological foundations of knowledge integration of vocational-technical school]. Kiev, 2001, 459 p.
11. Kobernyk O. M. [Theoretical and methodological bases of competence approach in education technology]. Suchasni informacijni tehnologii ta innovacijni metodyky navchannja u pidgotovci fahivciv: metodologija, teorija, dosvid, problemy [Modern information technologies and innovative teaching methods in training: methodology, theory, practice, problems], 2014. – vol. 37. – pp. 85 – 91. – Available at:
12. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sitimn_2014_37_14 (accessed 21.03.2016).
13. Gurevych R. S., Kademija M. J. Informacijno-telekomunikacijni tehnologii v navchalnomu procesi ta naukovyh doslidzhennjah [Information and telecommunication technologies in educational process and scientific research]. Kiev.: “Osvita Ukraine” Publ., 2006. – 390 p.
14. Kademija M. Ju., Shahina I. Ju. Informacijno-komunikacijni tehnologii v navchalnomu procesi: Navchalnyj posibnyk [Information and communication technologies in the educational process: textbook], Vinnytsia, “Planer” Publ., 2011, 220 p.

УДК 374.72:159.9

I. С. ПІЧУГІНА

ПРОБЛЕМИ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ДОРΟΣЛОЇ ЛЮДИНИ У ПРАЦЯХ ВІТЧИЗНЯНИХ УЧЕНИХ

Досліджено проблеми духовно-морального розвитку особистості дорослої людини у працях вітчизняних науковців. Проаналізовано напрямки освітньої діяльності та психології, в яких вчені і практики розглядають особистісний розвиток. Розглянуто такі освітні процеси, що сприяють розвитку особистості дорослої людини, як навчання і виховання, та їх здійснення у неформальній освіті і практичній психології – одному з напрямків неформальної освіти. Висвітлено можливості практикуючого психолога впливати на духовно-моральний розвиток особистості дорослої людини. Доведено, що проблеми духовно-морального розвитку особистості можуть бути ефективно вирішені, якщо в результаті педагогічної або психологічної практики скеровувати дорослих на постійну самостійну внутрішню роботу над собою.

Ключові слова: духовно-моральний розвиток, розвиток особистості, неформальна освіта дорослих, практична психологія, навчання, виховання.

I. С. ПИЧУГИНА

ПРОБЛЕМЫ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ ВЗРОСЛОГО ЧЕЛОВЕКА В ТРУДАХ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ УЧЁНЫХ

Исследованы проблемы духовно-нравственного развития личности взрослого человека в трудах отечественных и зарубежных учёных. Проанализированы направления образовательной деятельности и психологии, в которых учёные и практики рассматривают личностное развитие. Рассмотрены такие образовательные процессы, способствующие развитию личности взрослого человека, как обучение и воспитание, и их осуществление в неформальном образовании и практической психологии – одном из направлений неформального образования. Освещены возможности практикующего психолога влиять на

духовно-нравственное развитие личности взрослого человека. Доказано, что проблемы духовно-нравственного развития личности могут быть эффективно решены, если в результате педагогической или психологической практики направлять взрослых на постоянную самостоятельную внутреннюю работу над собой.

Ключевые слова: *духовно-нравственное развитие, развитие личности, неформальное образование взрослых, практическая психология, обучение, воспитание.*

I. PICHUGINA

PROBLEMS OF SPIRITUAL AND MORAL DEVELOPMENT OF PERSONALITY IN WORKS OF UKRAINIAN SCHOLARS

The article investigates the problems of spiritual and moral development of the personality of an adult in the research works of Ukrainian and foreign scholars. It analyzes directions of education and psychology regarding personal development. Educational processes contributing to the personality development of an adult are discussed. These processes are education and upbringing. The author highlights the possibility of a practical psychologist to affect the spiritual and moral development of a personality of an adult. The main conclusion is that the problem of moral and spiritual development of a personality can be solved effectively. However the result of the pedagogical or psychological practice must be focused on the independent inner development of an adult, which must be carried out permanently.

Key-words: *spiritual and moral development, development of personality, informal education of adults, practical psychology, education, upbringing.*

У сучасному соціумі актуальними є питання розвитку моральності та духовності, насамперед окремої особистості. Нівелювання моральних якостей людини, занепад рівня духовності, збіднення та зубожіння внутрішнього світу людей пов'язуються із соціальними умовами в суспільстві, що безпосередньо впливає на зміну психічного стану особи. Замість зовнішніх орієнтирів щодо стабільності в оточуючому світі людина повинна знайти орієнтири всередині самої себе щодо вічних цінностей. Серед них стійкою опорою в кожній людині є її «Я», що проявляється у життєвих цінностях, людських якостях, підґрунтя яких становлять мораль і духовність. Тому одним з найактуальніших питань сучасності стає духовний та моральний розвиток особистості, висвітлення його проблем в працях учених з метою практичного вирішення.

У психолого-педагогічній літературі проблеми розвитку особистості, розвитку та виховання духовності приділена певна увага, оскільки це питання стосується не лише сучасності. У цьому нас переконують публікації вчених І. Д. Бега [1], І. В. Зайченка [5], О. М. Коберника [8], С. Д. Максименка [9], С. П. Максимюка [10], В. О. Сухомлинського [15], С. М. Хатунцевої [16] та ін. Проблеми особистісного розвитку в неформальній освіті дорослих досліджено: Е. І. Гусейновою [3], С. В. Зінченко [6; 7], Л. Є. Сігаєвою [14]. Особливості роботи практикуючих психологів щодо впливу на особистісний розвиток розкрито у працях Р. В. Павелківа [11], В. Г. Панка [12] та ін. Проте головна увага в дослідженнях вказаних вчених приділяється загальному або всебічному розвитку особистості. Питання духовно-морального розвитку дорослої людини в системі неформальної освіти та роль у цьому процесі практикуючого психолога є малодослідженим.

Мета статті – визначення проблем духовно-морального розвитку особистості дорослої людини у працях вітчизняних учених.

Для досягнення поставленої мети нашого дослідження здійснено аналіз теоретичних джерел щодо поглядів вчених сучасності та минулого на означену проблему. Проаналізовано, зокрема, праці українських педагогів і психологів, які вивчали не тільки процес розвитку особистості дитини, а й відзначали особистісний розвиток дорослих як одвічну перспективу досконалості. Сучасний освітній простір дає змогу особистості в будь-якому віці розвиватися, вдосконалювати себе завдяки існуючій системі безперервної освіти, однією з форм якої є неформальна освіта дорослих.

Загальновідомо, що особистість починає формуватися та в подальшому розвивається завдяки таким психолого-педагогічним процесам, як виховання і навчання. Та нині серед вчених і педагогів-практиків думка щодо безперервного виховання та навчання утверджується повільно.

Розглядаючи актуальність освіти протягом всього життя як перспективу безперервного особистісного розвитку, відзначаємо надання психологічної допомоги особистості одним з напрямків неформальної освіти дорослих.

У контексті проведеного аналізу праць вітчизняних науковців щодо духовно-морального розвитку особистості ми відзначили кілька напрямків, за якими вчені вивчають розвиток як перспективне вирішення актуальної проблеми. Отже, особистісний розвиток розглядається у процесах: 1) навчання; 2) виховання; 3) неформальної освіти; 4) психологічної практики.

Проаналізуємо поняття «особистість» і «розвиток» з точки зору психології та педагогіки, оскільки ці науки забезпечують провідну розвивальну діяльність. І. В. Зайченко визначає психологічне розуміння особистості як індивіда, що розвиває в собі свідомість і самосвідомість, формує власний розум і за його допомогою своє самостановлення у житті [5, с. 8]. Р. В. Павелків вказує, що у психологічній науці не існує загальноприйнятого визначення природи особистості, але стверджує, що, з'являючись на світ як індивід, людина включається в систему суспільних відносин і процесів, у результаті чого набуває особливої соціальної якості – стає особистістю. Це відбувається тому, що людина, включаючись у систему суспільних зв'язків, є суб'єктом – носієм свідомості, яка формується і розвивається у процесі діяльності [11]. С. Д. Максименко вважає, що особистість – це конкретний людський індивід з індивідуально виявленими своєрідними розумовими, емоційними, вольовими та фізичними властивостями. Особистість є соціальною істотою, суб'єктом пізнання, діячем суспільного розвитку [9, с. 51].

На думку І. В. Зайченка поняття «розвиток» з точки зору педагогіки означає «поступально-прогресивні, кількісні і якісні, психосоматичні й духовні зміни в організмі особистості, що здійснюються в результаті природного обміну речовин, а також залучення її до життєдіяльності, особливо в спеціально педагогічно організовані види соціально-позитивної діяльності, спілкування і стосунки» [5, с. 8]. С. П. Максимюк з педагогічної точки зору вважає розвиток особистості процесом і результатом її змін під впливом середовища, спадковості, навчання і виховання [10, с. 55–56]. З точки зору психології, розвиток особистості – це складний процес, в якому рівні розвитку постійно змінюються. Розвиток пізнавальних психічних процесів, емоцій і почуттів, волі, потреб, інтересів, ідеалів і переконань, свідомості та самосвідомості, здібностей, темпераменту і характеру, вмінь, навичок і звичок перебуває у складній міжетапній взаємодії [9, с. 58]. Розвиток особистості є процесом закономірної зміни особистості як системної якості індивіда в результаті його соціалізації [13, с. 331]. В «Акмеологічному словнику» за ред. О. Деркача розвиток особистості визначається як розвиток її світогляду, самосвідомості, відношення до дійсності, характеру, здібностей, психічних процесів, накопичення досвіду [4, с. 99–100].

Поняття «особистість» і «розвиток» ідентичні і в педагогіці, і в психології, оскільки для цих наук головним об'єктом дослідження є особистість людини, яка стала фокусом схрещення багатьох граней життя суспільства, у т.ч. і духовних [11], особистість, котра є носієм певних вищих якостей, які одвічно дані людині від природи і які вона повинна розвинути протягом свого життя, щоб розкрити та реалізувати свої можливості. При цьому людина має пройти шлях навчання та виховання, наслідуючи мораль суспільства.

Оскільки і розвиток, і навчання, і виховання є освітніми процесами, які здійснюються в педагогіці і психології, то детальніше розберемо поняття «навчання», «виховання», «освіта» та проаналізуємо погляди вчених щодо їх взаємодії та значення для розвитку особистості дорослої людини.

С. У. Гончаренко освіту визначає як духовне обличчя людини, що складається під впливом моральних і духовних цінностей, що є надбанням її культурного кола, а також процес виховання, самовиховання, впливу, шліфування, тобто процес формування обличчя людини [2, с. 241]. Про це писав В. О. Сухомлинський: «...Об'єкт нашої праці – найтонші сфери духовного життя особистості» [15, с. 1].

Отже, навчання – це складний, багатогранний соціально-психологічний процес. Тому не випадково навчання дорослої людини є об'єктом досліджень найрізноманітніших наук: філософії, соціології, психології, педагогіки та ін. [14, с. 72]. В «Українському педагогічному

словнику» С. У. Гончаренка поняття «навчання» трактується як цілеспрямований процес передання і засвоєння знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини [2, с. 223]. Навчання дорослих розглядають з різних позицій: як основний вид освітньої діяльності, багатовимірний одночасно єдиний процес, що має безпосереднім предметом формування системи знань і вмінь, і в кінцевому підсумку – розвиток і виховання загалом [14, с. 73]. З психологічної точки зору С. В. Зінченко виявляє, що у навчанні реалізується високий ступінь свободи та вибору усіх параметрів навчального процесу [7, с. 112]. Також вона відзначає одну з психологічних основ навчання дорослих, яка полягає у визначенні можливостей і здібностей дорослих людей до навчання [6, с. 92].

С. П. Максимюк виховання розглядає «як управління процесом формування особистості. Управління може стати створенням сприятливих умов для всебічного розвитку» [10, с. 56]. Науковець стверджує, що «виховання збагачує свідомість, організовує діяльність, добирає та вдосконалює зміст роботи для розвитку і формування особистості, усуває негативні впливи, ізолює особистість від несприятливих для її формування й розвитку умов ... Виховання не тільки визначає розвиток, а й саме залежить від розвитку, воно постійно спирається на досягнутий рівень розвитку. Його завдання полягає в тому, щоб створити «зону ближнього розвитку» (Л. С. Виготський), яка б згодом перейшла в зону актуального розвитку. Отже, «виховання формує особистість, веде за собою розвиток, орієнтує на процеси, які ще не дозріли, але перебувають у стадії становлення» [10, с. 56]. Тож виховання як напрямок освітньої діяльності має за мету розвивати і формувати особистість.

Проаналізуємо надалі погляди вчених з педагогіки та психології щодо значення та місця навчання, виховання, освіти загалом та неформальної освіти і практичної психологічної діяльності зокрема, як одного з її напрямків у духовно-моральному розвитку особистості дорослої людини.

С. Д. Маскименко визначає проблему розвитку та виховання особистості такою, яка належить до найактуальніших соціальних аспектів суспільного життя. «Теорія психічного розвитку особистості у вітчизняній психології базується на визнанні того, що рушійні сили її розвитку виявляються у суперечностях між потребами, які постійно змінюються (ускладнюються) у діяльності людини, та реальними (такими, що не відповідають новим вимогам) можливостями їх задоволення. Подолання суперечностей у діяльності через оволодіння відповідними засобами її виконання (вміннями, способами, прийомами, знаннями) веде до розвитку і становить його суть», – вказує науковець. Та вважає, що провідну роль в оволодінні новими ефективними способами задоволення потреб відіграють навчання та виховання. «Відбір, розвиток і культивування потреб, що мають суспільну та особистісну цінність, є одним із центральних завдань формування особистості. Цей процес тривалий, відбувається впродовж усього свідомого життя людини й характеризується певними особливостями. У формуванні особистості дуже важливу роль відіграє наступність у навчанні та вихованні» [9, с. 57–58].

Вищенаведені погляди знаходять підтвердження та місце своєї реалізації в сфері неформальної освіти дорослих, оскільки вона дає можливість особистості розвиватися безперервно, протягом всього свідомого життя. Так, С. В. Зінченко вважає, що за психологічним значенням неформальна освіта спрямована на збагачення творчого потенціалу та всебічного розвитку особистості: «Адже, на якому б етапі життєвого і професійного шляху не знаходилася людина, вона ніколи не вважатиме себе остаточно сформованою особистістю і професіоналом. У цьому полягає важлива особливість індивідуального досвіду, самосвідомості, розвитку мислення особистості» [6, с. 91]. І робить висновок, що освіта дорослих «спрямована не тільки на теоретичну і практичну підготовку спеціаліста, але і на самоосвіту, самовиховання, і, в кінцевому результаті, – на стимулювання саморозвитку, оскільки «людина повинна керувати своїм життям і, не відкидаючи впливу інших, розраховувати на себе» [6, с. 92].

Схожим є твердження І. Д. Беха, який вважає достатньо обґрунтованим положення В. О. Сухомлинського про те, що науково організований виховний процес за своєю суттю є самовихованням і моральним саморозвитком [1, с. 155]. На думку С. П. Максимюка, самовиховання – це систематична і свідомо діяльність людини, спрямована на вироблення і вдосконалення своїх позитивних якостей та подолання негативних [10, с. 45]. Крім того, саме «у постійній внутрішній роботі вихованця над собою, в «роботі душі» В. О. Сухомлинський вбачав сутність ефективної виховної діяльності педагога: «Якщо внутрішня морально-духовна

самодіяльність вихованця не розгортається, він буде глухим до правильних та емоційно найвиразніших повчань вихователя» [1, с. 155]. Зазначимо, що такий підхід до виховання особистості ще не став предметом освоєння сучасної теорії і педагогічної практики.

З вищезначеними поглядами вчених співпадає думка С. М. Хатунцевої щодо якісних перетворень, удосконалення розумових та духовних потенцій особистості, розгортання її індивідуальності: «Теорія особистісного росту й саморозвитку заснована на ідеях про позитивну природу людини, цінність кожної особистості, її індивідуальних особливостей. У цих умовах виникає необхідність виховання особистості, здатної не тільки на репродуктивну діяльність, але й на перебудову сформованих стереотипів, готової до регулярної самоосвіти, постійного самовиховання та саморозвитку» [16].

Свою думку щодо виховання особистості як освітнього процесу висловлює О. М. Кобернік. Згідно з її словами, забезпечення умов для повноцінного фізичного, психічного, соціального і духовного розвитку особистості, формування людини, що здатна жити у відкритому суспільстві, передбачає перехід від навчально-дисциплінарної моделі організації педагогічного процесу до моделі особистісно-розвивальної. Реалізація такої моделі вимагає пошуку і впровадження сучасних технологій організації виховного процесу [8]. Така модель, на нашу думку, може ефективно реалізовуватись в системі неформальної освіти, де фахівці-педагоги виконують ролі тренерів, наставників, фасилітаторів, консультантів, психологів, психотерапевтів тощо.

Як вважає Е. І. Гусейнова, заклади чи організації, що займаються неформальною освітою, перебувають поза межами організованих освітніх закладів та, зазвичай, не присуджують кваліфікацій і не проводять формального оцінювання навчальних досягнень учасників [3]. У цьому секторі найчастіше застосовують інноваційні підходи, апробують новаторські методики та технології навчання, а до сфери неформальної освіти належать індивідуальні заняття під керівництвом тренерів чи репетиторів, тренінги та короткотермінові курси, що переслідують практичні короткострокові цілі [3]. Отже, в рамках неформальної освіти може здійснюватись психологічна діяльність, що спрямує дорослу людину до особистісного розвитку.

Практична діяльність психолога спрямована на психологічну просвіту, профілактичну діяльність, психодіагностику, консультування, корекційно-відновлювальну та розвивальну роботу. Крім того, основні класичні напрями роботи практикуючого психолога ідентичні з напрямками роботи педагога в неформальній освіті дорослих та схожі з ними за формами, методами і спрямованістю. Наприклад, і педагог-андрагог в неформальній освіті дорослих, і практикуючий психолог можуть проводити свою діяльність як в групі (семінари, групове обговорення), так й індивідуально (консультації), здійснювати її як в пасивній формі (лекції, тести, опитування), так і в активній (круглі столи, рольові ігри, тренінги, дискусії). Завдяки психологічній допомозі доросла людина може отримати поштовх на розвиток своєї особистості, натхнення на розвиток своїх вищих якостей.

Практикуючий психолог, безпосередньо працюючи з людьми, вміє впливати на їх життя, на зміну життєвої ситуації рекомендаціями, консультаціями, підведенням до освідомлення. Аналіз теоретичних джерел та методології надання психологічної допомоги особистості, проведений В. Г. Панком, визначив психологічну практику як одну з специфічних форм соціальної і духовної практики людини (суб'єкта психологічної практики), що спрямована на внесення змін у поведінку і внутрішній світ іншої особистості (об'єкта психологічної практики), її ставлення, наміри, світогляд, індивідуальний розвиток та соціальні зв'язки [12, с. 20].

Отже, в результаті проведеного аналізу праць вітчизняних вчених, зокрема педагогів і психологів, щодо розвитку особистості під час навчання і виховання визначено, що науковці наголошують на проблемах духовного і морального розвитку людини і вказують на те, що особистість під час навчально-виховного процесу морально розвивається, але духовний розвиток особистості повною мірою здійснюється тільки під час самовдосконалення, в умовах неформальної освіти та в процесі психологічних практик.

Аналіз проблем духовно-морального розвитку особистості дорослої людини довів, що нині в освіті спостерігається втрата справжніх цілей розвитку, а разом з цим і цілей виховання. Ефективним особистісний розвиток, як безперервний процес, стане тільки тоді, коли сама людина буде прагнути до морального і духовного саморозвитку і самовиховання, щоденно

здійснюватиме внутрішню роботу над собою щодо «вдосконалення своїх позитивних якостей та подолання негативних», тобто буде виконувати «роботу душі».

Однак такий підхід до виховання особистості ще не став предметом освоєння сучасної теорії і педагогічної практики. Проте в умовах неформальної освіти можна не тільки навчати дорослих грамотності в широкому сенсі або нової професії, здійснювати перепідготовку або підвищувати кваліфікацію, «вписувати» особистість в соціум, змінюючи її, а й цілеспрямовано скеровувати психолого-педагогічну діяльність на розвиток духовно-моральних якостей особистості, які одвічно дані людині від природи, на розвиток її духовності, допомагати розкривати їй внутрішній світ, щоб особистість, відчувши своє справжнє «Я», змогла стати повноцінною і досконалою та гармонійно будувати відкрите щасливе суспільство. Тобто, з кожної людини починається суспільство і кожна особистість здатна його змінити на краще, насамперед змінюючи на краще саму себе. А практикуючий психолог, чия діяльність можна розглядати таку, що здійснюється в межах неформальної освіти, може спрямувати особистість на її духовно-моральний розвиток.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Д. Психологія духовності В. О. Сухомлинського: спроба методологічної рефлексії / І. Д. Бех // В. О. Сухомлинський у роздумах сучасних українських педагогів / упоряд. О. В. Сухомлинська та ін. – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. – С. 150–167.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 375 с.
3. Гусейнова Е. І. Неформальна освіта як важливий елемент безперервної освіти / Е. І. Гусейнова, Ю. М. Лукянова // Педагогические науки: Стратегические направления реформирования системы образования – Сумський національний аграрний університет, 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/11_NPE_2012/-Pedagogica/4_106261.doc.htm
4. Деркач А. А. Акмеологический словарь – 2-е изд. – М.: Изд-во РАГС, 2005. – 161 с.
5. Зайченко І. В. Педагогіка: навч. посібник для студентів вищих пед. навч. закладів. – 2-е вид. / І. В. Зайченко. – К.: Освіта України; КНТ, 2008. – 528 с.
6. Зінченко С. В. Неформальна освіта дорослих: психологічний контекст / С. В. Зінченко // Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи. Серія: Педагогіка. – 2014. – № 1. – С. 87–93.
7. Зінченко С. В. Соціально-психологічні аспекти технологій освіти дорослих / С. В. Зінченко // Сучасні технології освіти дорослих: посібник. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. – С. 103–135.
8. Коберник О. М. Організація виховного процесу на засадах психолого-педагогічного проектування / О. М. Коберник // Педагогические науки. Серия: Методологические основы воспитательного процесса. [Електронний ресурс] – 2010. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/14_NPRT_2010/Pedagogica/66947.doc.htm. Дата доступу 14.04.2015.
9. Максименко С. Д. Загальна психологія: навч. посібник / С. Д. Максименко, В. О. Соловієнко. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 272 с.
10. Максимюк С. П. Педагогіка: навч. посібник. / С. П. Максимюк – К.: Кондор, 2005. – 667 с.
11. Павелків Р. В. Загальна психологія: підручник / Р. В. Павелків. – К.: Кондор, 2009. – 576 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://libfree.com/145241114-psihologiyazagalna_psihologiya_pavelkiv_rv.html.
12. Панок В. Г. Теоретико-методологічні засади розвитку практичної психології в Україні: автореф. дис. ... д-ра психол. наук / В. Г. Панок. – К., 2011. – 28 с.
13. Петровский А. В. Психологический словарь. – 2-е изд., испр. и доп. / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
14. Сігаєва Л. Є. Сутність і характеристика технологій навчання дорослих / Л. Є. Сігаєва // Сучасні технології освіти дорослих: посібник. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. – С. 70–102.
15. Сухомлинский В. А. Сто советов учителю / В. А. Сухомлинский // Сто советов учителю (в сокращении). [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.klex.ru/bar>.
16. Хатунцева С. М. Саморозвиток як компонент самовдосконалення вчителя / С. М. Хатунцева // Педагогіка та психологія: зб. наук. праць. – Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2014. – Вип. 45. – С. 168–179.

LITERATURE

1. Bex I.D. Psihologiya duxovnosti V.O. Suxomlynskogo: sprobа metodologichnoyi refleksiyyi [The psychology of spirituality V. A. Sukhomlinsky: an attempt of methodological reflection]. V. O. Suxomlynskyj u rozdumax suchasnyx ukrayinskyx pedagogiv: monograf. / up. O.V. Suxomlynska ta in. - Lugansk : Vyd-vo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka», 2012. – Pp. 150-167.
2. Goncharenko S.U. Ukrayinskyj pedagogichnyj slovnyk [Ukrainian pedagogical dictionary]. K.: Lybid, 1997. – 375 p.

3. Gusejnova E.I., Lukyanova Yu.M. Neformalna osvita yak vazhlyvyj element bezperervnoyi osvity [Non-formal education as an important element of lifelong education]. Pedagogichesky'e nauky: Strategycheskiye napravlenyya reformyrovanyya systemy obrazovanyya – Sumskiy nacionalnyj agrarnyj universytet, 2012. – Available: http://www.rusnauka.com/11_NPE_2012/-Pedagogica/4_106261.doc.htm (accessed 09.10.2015).
4. Derkach A.A. Akmeologicheskij slovar [Acmeological dictionary]. pod obshh. red. Derkacha A.A. // Akmeologicheskij slovar.2-e izd.– M. : Izd-vo RAGS, 2005. - 161 p. (In Russ.).
5. Zajchenko I.V. Pedagogika [Pedagogy]. Navchalnyj posibnyk dlya studentiv vyshhyx ped. navch. zakladiv, 2-e ed. – K. : «Osvita Ukrainy'», «KNT», 2008. – 528 p.
6. Zinchenko S.V. Neforma`na osvita doroslyx: psihologichnyj kontekst [Non-formal adult education: the psychological context]. Pedagogichni innovaciyi: ideyi, realiyi, perspekty`vy`. Ser. Pedagogika. – 2014. – Vol. 1. – Pp. 87-93.
7. Zinchenko S.V. Socialno-psihologichni aspekty texnologij osvity doroslyx [Socio-psychological aspects of technology adult education]. Suchasni texnologiyi osvity doroslyx: posib. – Kirovograd: Imeks-LTD, 2013. – Pp. 103 – 135.
8. Kobernyk O.M. Organizaciya vixovnogo procesu na zasadaх psihologo-pedagogichnogo proektuvannya [The organization of educational process on the basis of psycho-pedagogical design]. Pedagogicheskie nauki. Ser. Metod. osnovy vospit. processa. – 2010. – Available: http://www.rusnauka.com/14_NPRT_2010/Pedagogica/66947.doc.htm. (accessed 14.04.2015).
9. Maksymenko S.D. Zagalna psihologiya [General psychology]. Navch. posibnyk. – K.: Centr uchbovoyi literatury, 2008. – 3 ed., rev. and ad. – 272 p.
10. Maksymyuk S.P. Pedagogika [Pedagogy]. Navch. posibnyk. – K.: Kondor, 2005. – 667 p.
11. Pavelkiv R.V. Zagalna psihologiya [General psychology]. Zagalna psihologiya: pidruch. -K.: Kondor, 2009. – ed. 3, ad. –576 p. – Available: http://libfree.com/145241114-psihologiyazagalna_psihologiya_pavelkiv_rv.html (accessed 14.03.2016).
12. Panok V.G. Teoretyko-metodologichni zasady rozvytku praktychnoyi psihologiyi v Ukraini. Avtoref., dok. psych. n. [Theoretical and methodological basis for the development of practical psychology in Ukraine. Doc.psych.sci. author.] In-t psihologiyi imeni G.S. Kostyuka NAP Ukrainy'. - K. -2011. – 28 p.
13. Petrovskij A.V. Psihologicheskij slovar [Psychological dictionary]. M.: Politizdat - 1990. – 2 ed., rev. and ad. – 494 p. (In Russ.).
14. Sigayeva L.Ye. Sutnist i karakterystyka texnologij navchannya doroslyx [The essence and characteristics of technologies for adult learning]. Suchasni texnologiyi osvity doroslyx: posib. – Kirovograd: Imeks-LTD, 2013. – Pp. 70 – 102.
15. Suhomlinskij V.A. Sto sovetov uchitelju [One hundred tips for teacher] – Available: <http://www.klex.ru/bap>. (accessed 25.08.2015). (In Russ.).
16. Xatunceva S.M. Samorozvytok yak komponent samovdoskonalennya vchytelya [Self-development as a component of self-improvement of teachers]. Pedagogika ta psy`xologiya: zb.nauk.pr. –Xarkiv: XNPU im. G. S. Skovorody', 2014 – Vol. 45 – Pp. 168 – 179. – Available : <http://journals.hnpu.edu.ua/ojs/psyped/article/view/1413> (accessed 23.03.2015).

УДК 37.091.39

О. В. ТОЛСТОВА

ПРОБЛЕМА ВИКОРИСТАННЯ ХОЛІСТИЧНОГО ПІДХОДУ В ГУМАНІТАРИЗАЦІЇ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Досліджено взаємозв'язок проблем холізму та гуманітарності шляхом зіставлення відповідних освітніх парадигм. Розкриті особливості сучасного новаторського напрямку «холістична педагогіка», в межах якого розробляється концепція цілісної освіти. Розглянуто ідеї гуманітаризації через призму формування холістичного уявлення про навколишній світ і людину. Визначено мету, зміст і результат цілісної освіти та гуманітаризації освіти як процесів, пов'язаних із спеціально організованою діяльністю. Проведено аналіз особливостей змісту обох процесів у контексті їх гуманістичної спрямованості. Представлено деякі напрями використання ідей холістичного підходу в гуманітаризації шкільної освіти з позиції рівноваги, включеності кожного та зв'язку як основних принципів холістичної освіти.

Ключові слова: холізм, цілісність, гуманітарність, гуманітаризація, холістичний підхід, освіта, особистість.